

3. Зеленина А. Ю. Применение как основная форма реализации норм права социального обеспечения / А. Ю. Зеленина // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2013. – № 1(7). – С. 96-103.
4. Литвинов А.С. Роль механизма реализации норм права в системе правового регулирования / А.С. Литвинов // Административное и муниципальное право. – 2011. – № 12. – С. 72-77.
5. Мельников А. А. Природа и содержание норм процессуального права в социалистическом обществе : автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук ; спец. 710 «теория государства и права» / А. А. Мельников. – М., 1976. – 22 с.
6. Постанова Вищого адміністративного суду України від 29 травня 2012 р. № П/9991/200/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25213767>.
7. Постанова Вищого адміністративного суду України від 1 серпня 2013 р. № П/800/391/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32804496>.
8. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 8 лютого 2011 р. № 2а-14615/10/2670 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/13717146>.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження : Закон України від 13 травня 2010 р. № 2181-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2181-17>.
10. Рішення Конституційного Суду України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України від 6 квітня 2010 р. № 11-рп/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 27. – Ст. 1070.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі про обрання Голови Верховної Ради України від 11 липня 2012 р. № 15-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-12>.
12. Субботенко В. К. Процедурные правоотношения в социальном обеспечении / В. К. Субботенко. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1980. – 197 с.
13. Шагиева Р. В. Теоретические проблемы применения норм процессуального права / Р. В. Шагиева // Ученые труды Российской академии адвокатуры и нотариата. – 2013. – № 2(29). – С. 32-35.

РАДЕЙКО Р. І.,

аспірант кафедри теорії та історії держави та права
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.0

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Статтю присвячено висвітленню практичних аспектів вирішення проблеми формалізації права на прикладі вітчизняної правової системи. Проаналізовано три групи проблем, прямо викликаних формалізацією права або безпосередньо пов'язаних з нею. Розглянуто шляхи рішення проблем, що мають універсальний характер та можуть бути застосовані для кожної із груп.

Ключові слова: право, формалізація права, надмірна формалізація права, децентралізація, дерегуляція, саморегулювання.

Статья посвящена освещению практических аспектов решения проблемы формализации права на примере отечественной правовой системы. Проанализированы три группы проблем, прямо вызванных формализацией права или непосредственно связанных с ней. Рассмотрены пути решения проблем, которое имеют универсальный характер и могут быть применены для каждой из групп.

Ключевые слова: право, формализация права, чрезмерная формализация права, децентрализация, дерегулирование, саморегулирование.

The article is devoted to practical aspects of solving the problem of law formalization by the example of the national legal system. The article analyzes three groups of problems directly caused by the law formalization or directly related to it. The article studies the ways of solving problems that have a universal character and can be applied to each group.

Key words: law, formalization of law, excessive formalization of law, decentralization, deregulation, self-regulation.

Вступ. Протягом тривалого часу позитивне право активно використовується державою для регулювання суспільних відносин. Рухаючись цим шляхом і досягаючи необхідних результатів, держава розширила та поглибила сферу правового регулювання, вибудовувала органи правотворчої та правозастосовної діяль-

ності, ускладнюючи про цьому механізм правового регулювання.

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується глобальними змінами, що торкнулися практично усіх сфер суспільного життя. Глобалізація, ріст науково-технічного прогресу, стрімкий розвиток економіки та одночасно індивідуалізація громадян призводять до формування складноструктурованого суспільства. Виснаження ресурсів, економічні кризи, спалахи націоналізму, сепаратизму та тероризму вимагають прийняття негайних рішень. У більшості випадків держава реагує на ці зміни, однак діють найбільш простим способом: створюючи правовий масив і ускладнюючи правові норми. Передбачити все різноманіття нового у суспільстві стає усе складніше, формалізуючи правила поведінки, росте відчуження позитивного права від суспільства й громадян, а також від природного права. У результаті формалізація права проникає в усі сфери громадського життя, що стало за останні роки невід'ємним атрибутом української правової ментальності.

Постановка завдання. Проблема формалізації права належить до числа малодосліджених у вітчизняній теоретико-правовій науці. Проблемні аспекти формалізації права не могли залишитися без уваги теоретиків права (С.В. Бобровик, Л.І. Заморська, М.І. Матузов, Н.М. Оніщенко, Н.М.Пархоменко, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, Ю.С. Шемшученко тощо). Однак загальнотеоретичний аспект вирішення даної проблеми не є достатньо дослідженим та розкритим, у зв'язку з чим у даній статті поставлено за мету: здійснити теоретико-правовий аналіз шляхів вирішення проблеми формалізації права.

Результати дослідження. При природно-правовому підході перехід природного права в державно-юридичну реальність може виступати як процес оформлення правової сутності та становлення правового змісту. Використовуючи усі законодавчо передбачені способи та методи, держава прагне впорядкувати суспільні відносини найбільш ефективним способом. Саме право, як регулятор суспільних відносин, активно використовується представниками офіційної влади в державі як засіб впорядкування відносин у суспільстві та підтримання правопорядку в державі. При цьому відбувається оптимальна формалізація змісту природно-правових засад у правових нормах [4, с. 389]. Для вітчизняної правової системи характерним є багаточисельність форм права, їх неоднакова регулятивна роль та юридична значимість. Належне регулювання тих чи інших відносин досягається шляхом застосування необхідної форми права. У даному контексті формалізація права відбувається виключно в нормативно-юридичній формі й пов'язана з тим, що для держави це є найбільш оптимальна форма, через саму систему внутрішньої організації держави та механізм взаємодії останньої із суспільством (не тільки вплив на суспільство, а й зворотний вплив соціуму на державу).

З другого боку, при надмірній формалізації суспільного життя право втрачає соціальну значимість. Втручання держави може здійснюватися тільки в правовій формі, коли право пронизує усі сфери життєдіяльності людини і при цьому не підсилює та доповнює моральне регулювання, а замінює його. У такому випадку органи державної влади та місцевого самоврядування часто сприймають свій інтерес як загальний – інтерес народу. Внаслідок цього з'являється «небезпечна тенденція», коли «влада народу підмінюється владою бюрократичного апарату – безмежною та безконтрольною з боку народу» [5, с. 17]. Право можна по-різному використовувати у межах правової та адміністративної системи держави. З його допомогою встановлюються нові відносини, у другому випадку воно може тільки підкріплювати консенсусні механізми регулювання взаємодій, але не підмінювати їх. Порушення цього принципу спричиняє соціальні патології у вигляді формалізації, бюрократизації й уречевлення суспільних відносин повсякденного життя [1, с. 18].

Формалізації права у вузькому значенні – це словесно-текстуальній формі вираження правових ідей, які отримують закріплення в джерелах права. Однак формалізація права – це не лише фіксація та визначення правових норм, а інструмент, який може ефективно використовуватися для забезпечення та реалізації прав і свобод людини і громадянина. У широкому значенні формалізація права означає процес переходу різних суспільних відносин у сферу дії позитивного права. Формалізація права, з одного боку, має об'єктивний, закономірний і природний характер, однак, з іншої сторони, вона є продуктом правової політики держави. Таким чином, формалізація права є об'єктивним процесом, що є наслідком ускладнення суспільних зв'язків і відносин, але в той же час відбиває всі ті істотні зміни, які відбуваються із сучасними державами.

На тенденції до формалізації права впливають певні загальносоціальні умов та фактори, найважливішими з яких є наступні: постійне ускладнення соціальних процесів, віддалення раціональної діяльності від моральних і релігійних цінностей, втрата здатності до саморегулювання, збільшення обсягу інформації тощо. Всі ці фактори, як показано в дослідженні, істотно впливають на зростання «правового виробництва» та формалізацію права.

На даному етапі розвитку суспільства сукупність негативних наслідків, викликаних формалізацією права, стає помітною проблемою, ігнорувати яку просто неможливо, для чого необхідний ряд комплексних заходів, спрямованих на подолання або мінімізацію цих наслідків. Пропонуємо розрізнити три групи проблем, які зумовлені формалізацією права.

По-перше, це проблеми, пов'язані з універсалізацією правової форми. Тому що існують проблеми, викликані самою сутністю форми, яких неможливо уникнути, адже внаслідок зростання процесу формалізації права ці проблеми будуть тільки збільшуватися:

– у правовій формі неможливо передбачити все різноманіття відносин між суб'єктами права, тому вона завжди буде містити певні «необґрунтовані» та «неадекватні» норми, що перешкоджатимуть ефективно-му правовому регулюванню. Життєві ситуації складні й різноманітні, та найчастіше конкретний випадок неможливо адекватно визначити в існуючу форму з врахуванням всіх його особливостей. Так, в процесі удосконалення форма включила в себе безліч положень, які необхідно реалізувати, але, наприклад, у певному конкретному випадку їхнє дотримання даремне й безглузде, пов'язане зі значними труднощами. У результаті розширення сфери правового регулювання й ускладнення його форм і внутрішньої структури перестає безпосередньо й переважно відбивати об'єктивні потреби суспільного розвитку й може виступати як деструктивний процес;

– зростання природного відчуження правової форми від змісту суспільних відносин. У сучасний період спостерігається явний дисбаланс у співвідношенні форми та змісту на користь форми. На даному етапі розвитку суспільства й правового регулювання негативні наслідки, що виникають через протиріччя форми й змісту, починають активно позначатися й серйозно впливати на життєдіяльність суспільства та держави. Право трансформується у відповідь на такий вплив, і природний для права формалізм переростає в загальну тенденцію формалізації й починає відповідний вплив на державу й суспільство.

По-друге, проблеми, пов'язані зі зростанням раціоналізації права в цілому та раціоналізацією правової форми зокрема.

Відповідно до загальної тенденції раціоналізації життя, всі сфери суспільних відносин підпорядковані цьому процесу. У тому числі й право. Як відзначає Ж. Марітен, «існують два шляхи вирішення проблеми раціоналізації життя. Найбільш легкий шлях (він веде до складного результату) – це технічний, або «штучний» шлях. Найбільш важкий (але конструктивний і прогресивний) – це моральний шлях. Протистояння технічної раціоналізації і моральної раціоналізації – така ситуація, з якою суспільство зіштовхується щодня» [3, с. 58-59]. У цьому контексті технічна, штучна раціоналізація – це формалізація правової форми. Природним є те, що кожний процес повинен відбуватися у формі з найменшими витратами ресурсів і часу. Природа не терпить надмірностей. Тому що технічна раціоналізація, виражена у формалізації, – це найлегший і природний шлях. Саме тому розвиток права функціонував та продовжує розвиватися цим шляхом.

Існує й інший шлях – це «моральна раціоналізація», або раціоналізація особистості. Тут проявляється ціннісний компонент права. Це значно більш тривалий і складний шлях. Протягом століть технічна раціоналізація правового життя випереджала в розвитку моральну раціоналізацію. Правові цінності, правове усвідомлення громадян із часом сприяло у своєму поступальному руху технічній раціоналізації, вираженій у правовій формі. Більше того, правова форма була тією рушійною силою, що багато в чому визначала розвиток правосвідомості. У сучасному світі, для якого характерний швидкий розвиток суспільних відносин та ускладнення соціальних зв'язків, необхідний регулятивний вплив, що досягається шляхом розвитку раціоналізації правової форми. Однак правові цінності й правова свідомість громадян не відповідають правовій формі. Виникає конфлікт між наявною правовою формою й реальною життєвою ситуацією. Таким чином, існує прірва між технічною раціоналізацією правового життя (правова форма) та моральною раціоналізацією (правосвідомість).

По-третє, проблеми, викликані використанням права як інструменту для впорядкування суспільних відносин. У такому випадку формалізація права відображається у трьох рівнях. Перший рівень – рівень недостатньої кількості правових норм. У такому випадку спостерігається «недостатність або недосконалість правового регулювання суспільних відносин» певної галузі права. Така ситуація неврегульованості та невизначеності, відсутності конкретної правової норми, необхідної для регламентації відносин, компенсується застосуванням аналогії. Другий рівень – ідеальний. У такому випадку оптимальна кількість норм права знаходиться в балансі з іншими соціальними регуляторами та справляється із функцією регулювання суспільних відносин. При цьому право практично не вміщується в ті сфери, які йому первинно чужі чи обмежені загальними принципами (як приклад – релігійні правовідносини). Право збалансовано підходить до регулювання тих сфер, де важлива людська ініціатива (звичаї ділового обороту), і детально регулює ті відносини, в яких вплив права є необхідним (адміністративні та кримінальні відносини). Третій рівень – надмірність правового регулювання. На цьому рівні велика кількість чинних правових норм загромаджує та гальмує розвиток суспільного життя. На практиці правова свідомість та правова культура становляться нігілістичними, через «прийняття нестабільних, неузгоджених та безсистемних нормативно-правових актів» неможливо виконувати чинні норми. Функціонування правової системи, її ефективність визначається якісною, а не кількісною результативністю. Надмірна формалізація права є патологічною тенденцією, оскільки правове регулювання здійснюється не заради реального «утвердження та забезпечення прав і свобод людини», а заради самого регулювання.

При належній формалізації суспільних відносин вони можуть стати чинними юридичними правилами, критеріями правомірного та неправомірного у житті окремих індивідів та цілих соціальних груп. Суб'єкти правотворчості завжди повинні прагнути до максимального відображення у правових нормах тих чи інших суспільних процесів та явищ. Чим точніше вони це здійснюють, тим більше впевненості у тому, що норми

права, які вони формують, будуть правильно та ефективно виконувати свою основну функцію – регулювання суспільних відносин. Кожна із сфер соціального буття, яка стала предметом правового регулювання, свого часу була формалізована.

Формалізація права в умовах впливу держави на право видозмінюється та із природних і позитивних перетворюється в надмірну й негативну. Це такі характеристики, як бюрократизація права, зростання правового масиву, процесуалізація, зловживання правом, нецивілізований лобізм, розростання органів, що забезпечують формування й функціонування права, поширення правового регулювання в ті сфери, де правове регулювання неприродне, використання адміністративних методів правового регулювання в тих сферах і в тому обсязі, у яких це не виправдано.

Аналізуючи можливі шляхи рішення проблем, безпосередньо викликаних формалізацією права або тісно пов'язаних з нею, слід зазначити, що до кожної групи проблем необхідний окремий підхід. Хоча, звичайно ж, проблеми найчастіше дуже тісно переплітаються. До того ж, вирішення певної однієї проблеми часто породжує інші, і тут необхідно виокремити чітку систему пріоритетів.

Перша група проблем, обумовлених самою сутністю форми, з необхідністю виникає при універсалізації використання правової форми. Уникнути або повністю вирішити ці проблеми неможливо. Можна лише знизити їхній негативний вплив і відмовитися від універсалізації правової форми як абсолютно ефективного й всеосяжного регулятора. Для того, щоб знизити ефект природного відчуження правової форми від змісту суспільних відносин, необхідно максимально наблизити форму правового регулювання до змісту суспільних відносин¹. Потрібно аналізувати уже сформовану практику і, якщо вона ефективна, надавати їй правової форми. Необхідно прагнути до децентралізації, дерегуляції² та саморегулювання³ правового регулювання для того, щоб на рівні регіонального, локального правового акту або договірних відносин максимально врахувати всі побажання й наблизити правову форму до змісту відносин. Це ж положення буде сприяти подоланню негативного консерватизму права, тому що децентралізація правового регулювання об'єктивно сприяє пришвидшенню правового реагування. Говорячи про правотворчі процедури, можна спростити їхню форму, зменшити кількість процедур для отримання дозвільних документів, зменшити кількість контролюючих органів тощо⁴.

Друга група проблем пов'язана з тим, що раціоналізація правового регулювання відбувається відповідно до цінностей, сформованих в західному суспільстві, при цьому зникає зв'язок між формою права. з однієї сторони, й змістом суспільних відносин і правосвідомістю людини, з іншої. Так, в Україні реформування правової системи відбувається переважно «згори», коли суспільству через форму права нав'язують неприродні правові цінності. У результаті сформовані або прямо запозичені із західної системи права норми надаються індивідам, не відповідають їхнім уявленням про природність, необхідність й справедливості, тобто сприймаються як непотрібні. Необхідно враховувати, що «норми позитивного права, які не базуються на цінностях культури соціуму, в якому вони запроваджені, не будуть дієвими. Якщо цінності чинного у суспільстві позитивного права не відповідають менталітету відповідного народу, приписи цього права

¹Так, у зв'язку із визнанням практики Європейського суду з прав людини як джерела права (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини») та використання його в судочинстві (ч. 2 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України), із врахуванням рішень Європейського суду з прав людини відбувається: внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; внесення змін до адміністративної практики; забезпечення правової експертизи законопроектів та здійснюється інші заходи з метою забезпечення усунення недоліків системного характеру, припинення спричинених недоліками порушень положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколів до неї.

²Протягом останніх років розпочато здійснення Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва заходів спрямованих на дерегулювання правовідносин у сфер підприємницької діяльності.

³Законодавство, що існує на даний час в сфері саморегулювання, україн суперечливе і непослідовне. Не сформульовано загальне правове поняття організацій саморегулювання, не виділені єдині ознаки організацій саморегулювання, що відрізняють їх від інших громадських організацій. Саморегулювання може дати помітний позитивний ефект лише при задіяні значної частини підприємців, що здійснюють види діяльності, які ліцензуються або іншим чином регулюються державою. Саме тому завдання розвитку саморегулювання підприємницьких співтовариств та введення їх в рамки єдиного закону і удосконалення профільних діючих законів видається важливим (Меморандум «Про наміри щодо взаємного співробітництва у галузі сприяння розвитку саморегулювання підприємницької та професійної діяльності в Україні» від 10 жовтня 2008 року (<http://www.dkrp.gov.ua/info/2151>)).

⁴Згідно рейтингу Світового банку спільно з IFC «Doing Business 2014» Україна посіла 112 місце з-поміж 189 країн світу, тим самим покращивши свій результат на 28 позицій. Завдяки цьому Україна ввійшла до переліку країн, які протягом останнього часу найбільш всього покращили свої позиції. Також, Україна за останні два роки просунулася на 43 позицій вперед. Багато в чому це сталося завдяки кардинальному реформуванню процедур: започаткування бізнесу (у передостанньому році просування на 66 позицій вперед); отримання дозволів на будівництво (за останній рік просування на 145 позицій вперед); реєстрація власності (за останній рік просування на 61 позицію вперед). Див.: Doing business in a more transparent world. Ukraine. The International Bank for Reconstruction and Development– 2014. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://russian.doingbusiness.org/data/exploreconomies/ukraine#dealing-with-construction-permits>.

не знаходитимуть належної реалізації незалежно від того, які зусилля держава витратить на правову просвіту населення» [2, с. 159-160]. Якщо розглядати кожне суспільство як унікальне, що розвивається власним історико-культурним шляхом, що вбирає в себе лише те, що дійсно йому необхідне, то, звичайно, механічне перенесення «чужої» форми неприпустиме.

Третя група проблем пов'язана з об'єктивними закономірностями розвитку держави та із природно-правовим труднощами, з якими зіштовхується суспільство в пошуку оптимального правового регулювання. По суті, існують тільки два шляхи правового впорядкування суспільних відносин. Перший – вдосконалення форми права, поступове збільшення її обсягу та ускладнення структури, і, з використанням загальнообов'язковості права, – регулювання відносини в суспільстві. Другий – формування правових цінностей, здійснення правового виховання, для того, щоб правомірна поведінка особи була добровільною та природною. В ідеалі кожен із вказаних шляхів взаємно доповнює один одного. Однак насправді основний розвиток відбувається найбільш простим шляхом – шляхом ускладнення форми: зростання правового масиву, процесуалізація, розширення й поглиблення сфери правового регулювання і, як наслідок, – формалізація права. Для того, що вирішити цю проблему, необхідно звернутися до другого шляху – формування й розвитку правової культури особистості, соціальної групи, держави та суспільства.

Висновки. Формалізація права є тенденцією розвитку сучасного вітчизняного права, викликаною сутнісними характеристиками держави й логікою розвитку права в сучасному суспільстві й державі. У цілому у статті досить умовно окреслено три групи проблем, прямо викликаних формалізацією права або безпосередньо пов'язаних з нею. Це проблеми, викликані: самою сутністю форми; раціоналізацією правового регулювання, при якому зникає зв'язок між формою права, з однієї сторони, й змістом суспільних відносин і правосвідомістю людини, з іншої; об'єктивними закономірностями розвитку держави та із природними труднощами, з якими зіштовхується суспільство в пошуку оптимального правового регулювання; об'єктивними закономірностями розвитку держави та із природними труднощами, з якими зіштовхується суспільство в процесі пошуку ефективного правового регулювання.

Кожна група проблем потребує конкретних заходів вирішення або, принаймні, мінімізації негативних наслідків. Існують шляхи вирішення проблем, що мають універсальний характер та можуть бути застосовані для кожної із груп. Також існують способи вирішення, абсолютизація яких призведе до виникнення нових проблем. Таким чином, необхідне комплексне використання різних заходів правового характеру, щоб ефективно протистояти негативним наслідкам формалізації права, з огляду на специфіку й особливості історичного розвитку кожної правової системи.

Список використаних джерел:

1. Бусова Н.А. Суспільна раціоналізація і право у процесі модернізації: автореф. дис ... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Ніна Андріївна Бусова. – Харків: Б.в., 2005. – 32 с.
2. Копельців-Левицька Є.Д. ментальність українського народу: філософсько-правовий аспект: дис..... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Копельців-Левицька Єлизавета Деонізіївна. – Л., 2012. – 192 с.
3. Маритен Ж. Человек и государство. Пер. С англ. Т. Лифинцевой. – М. – Идея-Пресс, 2000. – 196 с.
4. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія / С.П. Рабінович. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 576 с.
5. Селіванов А. Розуміння і реалізація конституційних положень «влада народу» (доповідь Комісії з питань здійснення народовладдя народом Конституційної Асамблеї) // Конституційна Асамблея: політико-правові аспекти діяльності. – 2012. – № 6. – С. 12-29.

